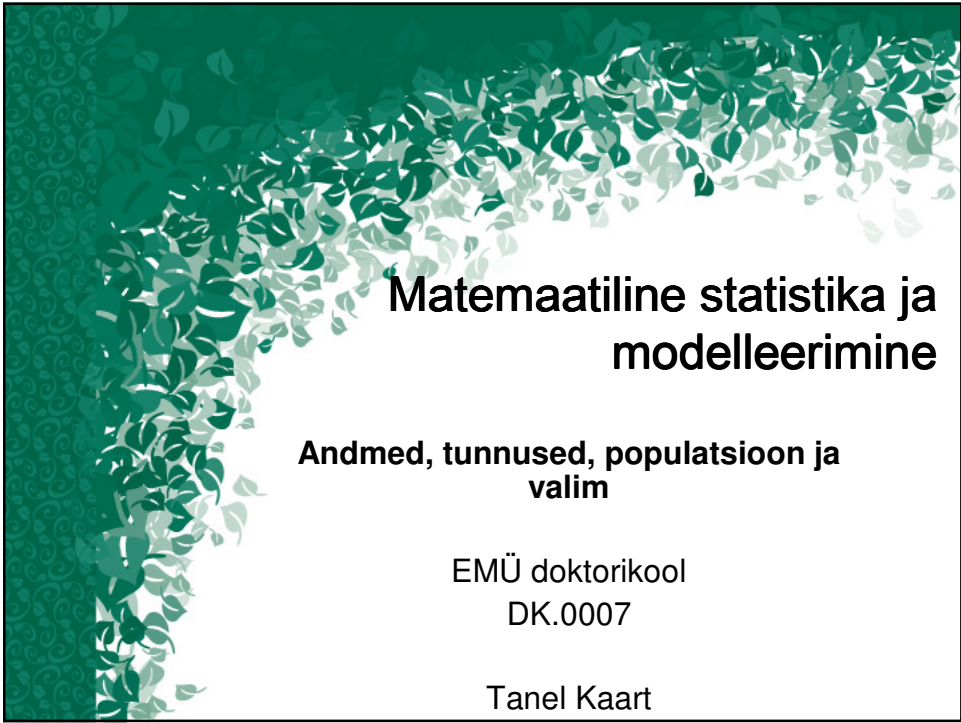

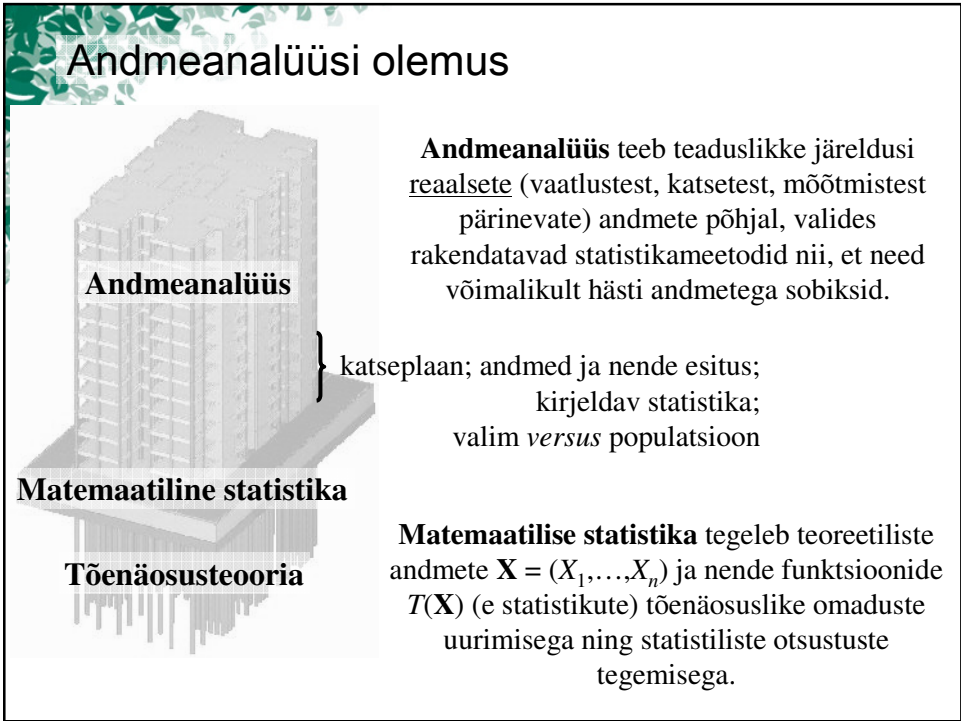

Matemaatiline statistika ja modelleerimine

Andmed, tunnused, populatsioon ja valim

EMÜ doktorikool
DK.0007

Tanel Kaart

Andmeanalüüsi olemus

Andmeanalüüs teeb teaduslikke järeldusi reaalsete (vaatlustest, katsetest, mõõtmistest pärinevate) andmete põhjal, valides rakendatavad statistikameetodid nii, et need võimalikult hästi andmetega sobiksid.

} katseplaan; andmed ja nende esitus;
kirjeldav statistika;
valim *versus* populatsioon

Matemaatiline statistika

Tõenäosusteooria

Matemaatilise statistika tegeleb teoreetiliste andmete $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)$ ja nende funktsioonide $T(\mathbf{X})$ (e statistikute) tõenäosuslike omaduste uurimisega ning statistiliste otsustuste tegemisega.

Andmeanalüüsi tüübid

- ✓ Kirjeldav statistika [*descriptive statistics*] – andmete kokkuvõtlik/ülevaatlik esitamine:
 - arvkarakteristikud,
 - sagedustabelid,
 - joonised.
- ✓ Analüüsiv statistika [*inferential statistics*] – andmete põhjal üldiste järelduste ja otsustuste tegemine:
 - parameetrite hindamine,
 - hüpoteeside kontroll,
 - mudelite konstrueerimine.

Andmeanalüüsi tüübid

- ✓ Eksperimendipõhine uuring [*experiment-based study*]
 - katse-eelselt määratud ja täpselt kontrollitud tingimused,
 - väike ja erinevatele (võrreldavatele) tingimustele vastav sama arv vaatlusi/mõõtmisi,
 - analüüsimiseks standardsed statistikameetodid.
- ✓ Mudelipõhine uuring [*model-based study*]
 - mitte ette määratud tingimustes sooritatud vaatlused/mõõtmised,
 - sageli suur, segane ja ebaühtlane andmebaas,
 - analüüsimeetodid sõltuvad uurija ettekujutusest uuritavaist suurustest ja neid mõjutavaist tegureist, samuti kogutud andmete hulgast ja struktuurist.

Objekt ja tunnus

Objekt on uurimisalune ühik, üksikindiviid (näiteks lehm, talu, põllulapp, firma, inimene, punkt metsas või järvel).

Ka samade andmete puhul võib uurimisobjekti valikuks olla mitu erinevat võimalust. Näiteks: 2 pesakonda kutsikaid – ühes 2, teises 6 kutsikat

Metsa uurides võivad uurimispunktideks olla kas puud või punktid metsas – “80% vaadeldud puudest olid pajud” vs “35% vaadeldud metsaaladest olid kaetud pajudega”.	Objekt – kutsikas		Objekt – pesakond	
	Psk nr	Psk suurus	Psk nr	Psk suurus
	1	6	1	6
	1	6	2	2
	1	6		
	1	6		
	1	6		
	2	2		
	2	2		
	Keskmine psk suurus: 5		Keskmine psk suurus: 4	

Lehmade piimajõudlust uurides võib objektideks valida näiteks lüpsikorrad või lüpsipäevad või hoopis laktatsiooni, kusjuures uuritava tunnuse väärtuste stabiilsus võib märgatavalt sõltuda meie valikust (näiteks lüpsikorral lüpsitud piimakoguste varieeruvus on ilmselt suurem võrreldes päevalüpside varieeruvusega).

Objekt ja tunnus

Tunnus on objekti iseloomustav näitaja, mida põhimõtteliselt on võimalik mõõta või vaadelda.

Näiteks päevane piimaand, tõug ja vanus lehmi uurides, talusid uurides talu aastane sissetulek, töötajate arv, põllumaa pindala ja kaugus lähimast linnast, metsapuid uurides võivad mõõdetavateks tunnusteks olla liik, ümbermõõt, kõrgus, vanus jne.

Et statistika näol on tegu matemaatilise distsipliiniga, ei saa siin kuidagi läbi ilma valemiteta.

Traditsiooniliselt esitatakse tunnuste nimed valemeis suurte tähtedega, näiteks *VANUS*, *TÕUG*, *SAAGIKUS*. Sageli kasutatakse ka lühendeid – näiteks tunnuse “lehma aastane tingühikutes mõõdetud väljalüps” võime tähistada sümboliga *X*.

Konkreetsete mõõdetud väärtuste tähistamiseks kasutatakse väikeseid tähti ja soovides täpsustada objekti, kellel/millel see väärtus on mõõdetud, esitakse objekti number alaindeksis: x_3 on tunnuse *X* väärtus 3. objektil (näiteks 3. lehm).

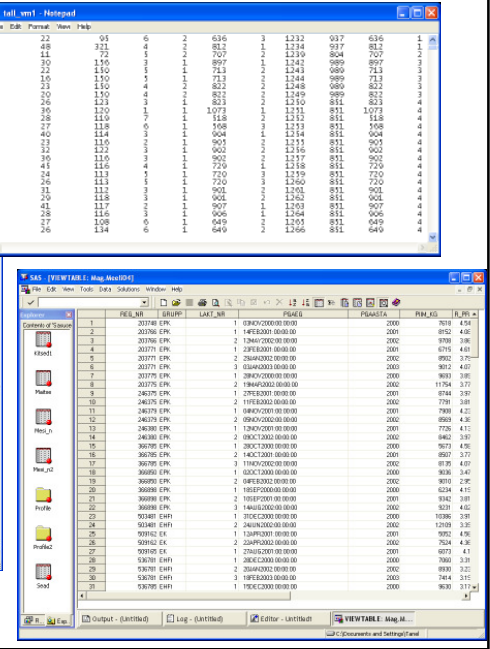
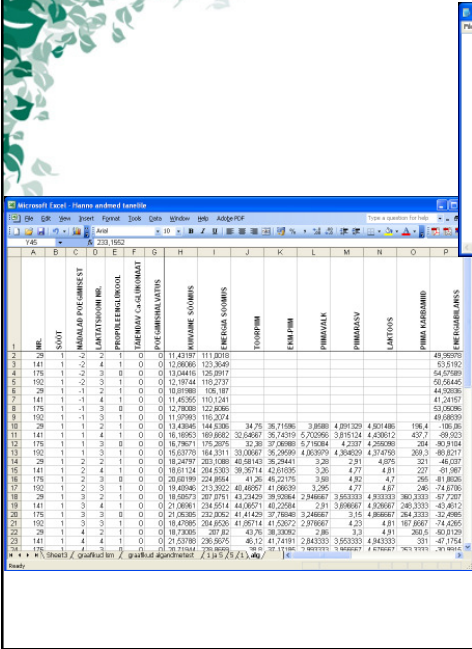
Statistiline andmestik

Objekt-tunnus-maatriks – tabel, kus iga veerg kujutab ühte tunnust ja iga rida ühte objekti.

Näide. Käidi kümnelt põllul ja koguti andmeid mullatüübi, mulla niiskuse ja viljakuse kohta. Saadud andmematriks (-tabel) on järgmine:

Mullatüüp	Niiskus	Suvinisu viljakus (kg/ha)
savimuld	niiske	3624
liivsavimuld	paras	4782
savimuld	niiske	4274
liivmuld	kuiv	3927
savimuld	paras	4630
liivmuld	paras	4920
savimuld	niiske	4260
savimuld	paras	4935
liivsavimuld	paras	5035
liivmuld	kuiv	4500

Objekt-tunnus-maatriks

Tunnuste tüübid

Arvulised e. kvantitatiivsed tunnused [*numerical*]

Diskreetse [*discrete*] **tunnuse** väärtused saavad olla vaid täisarvulised, peaaegu alati on need tekkinud millegi loendamisel.

Näiteks pesakonna suurus, terade arv viljapeas, laktatsiooni number, ...

Pideva [*continuous*] **tunnuse** võimalike väärtuste arv lõpmatu ja iga kahe võimaliku väärtuse vahele mahub veel vähemalt üks pideva tunnuse võimalik väärtus; pideva tunnuse väärtused saadakse enamasti millegi otsesel mõõtmisel.

Näiteks piimatoodang, villa pikkus, esmapoegimise iga, saagikus, pH, ...

Soovitused:

- ✓ kõik tunnuse väärtused peaksid olema mõõdetud sama täpsusega,
 - ✓ sama tunnuse väärtuste puhul tuleks kasutada samu ühikuid
- (põllu 1 saagikus 5300 (kg/ha), põllu 2 saagikus 4,9 (tonni/ha) – keskmine saagikus 2602,45).

Tunnuste tüübid

Mittearvulised e. kvalitatiivsed tunnused [*categorical*]

Järjestustunnuse [*ordinal*] väärtuste vahel on võimalik objektiivne järjestus (hinnangud etteantud skaalal jm).

Näiteks haridus (alg- / kesk- / kõrgharidus / doktorikraad), poegimisraskus, hinnang mulla niiskusele (väga kuiv / kuiv / paras / niiske / liigniiske), hinnang pulli välimusele (niru / normaalne / kaunis), ...

Probleemiks võimalikud subjektiivsed hinnangud (milline pull on kaunis?)!

Nominaalsed tunnused [*nominal*] on mittearvulised tunnused, mille väärtuste vahel ei ole sisulist järjestust.

Näiteks tõug, värvus, farm, kasvukoht, ...

Binaarsed (dihhotoomsed) tunnused on kahe väärtusega nominaalsed tunnused.

Näiteks sugu.

Tunnuste tüübid

Uuriti Lõuna-Eestis asuvaid talusid, kogutud andmed on esitatud järgnevas tabelis.

<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	<i>E</i>
suurus (ha)	müügitulu	peamine tegevusala	põllumaa kvaliteet	talupere suurus
25	340000	1	1	5
15	220000	2	2	4
44	700000	1	3	4
12	500000	3	3	2
20	1200000	2	1	2

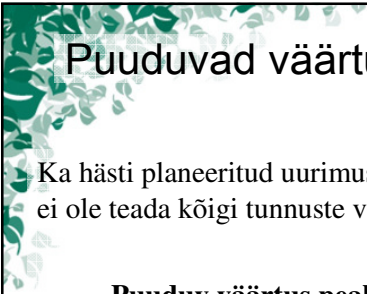
Tunnused *A* ja *B* on pidevad, *C* nominaalne (kasutatud kodeering: 1- karjakasvatus; 2-viljakasvatus; 3-turism), *D* on järjestustunnus (kasutatud kodeering: 1-väga hea; 2-keskmine; 3-kehv) ning tunnus *E* on diskreetne tunnus.

Tunnuste kodeerimine

- Kodeerimine – sõnaliste vastusevariantide arvudega asendamine.
- Näiteks tunnuse “arvamus valitsusest” väärtuste sisestamisel võime vastsevariandi “valitsus on hea” asemel sisestada numbri “1”, vastusevariandi “valitsus on kesk-pärane” asemel numbri “2” ja vastusevariandi “valitsus on saast” asemel numbri “3”
- ✓ Järjestustunnuste kodeerimisel tuleb jälgida, et koodid säilitaksid väärtuste sisulise järjestuse.

Vastuse variandid	Vastuse variantide koodid			
hea	1	1	3	1
halb	2	3	1	-1
ei tea	3	2	2	0

- ✓ Binaarse tunnuse kodeerimisel on eelistatav lihtsaim võimalus, näiteks 0 ja 1 (või ka 1 ja 2, kui see on sisuliselt mõistetavam).
- ✓ Nominaaltunnuseid ei ole enamasti vaja arvuliseks kodeerida, ja kui kodeerida, siis koodid sisulist tähendust ei oma (loogiline oleks näiteks järjestada väärtused tähestiku järjekorras).

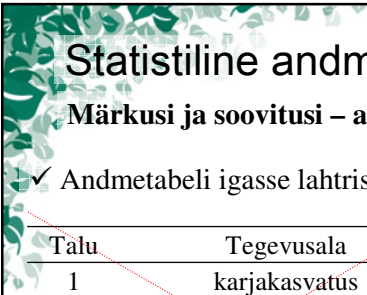
Puuduvad väärtused

Ka hästi planeeritud uurimuse korral võib juhtuda, et kõigi objektide korral ei ole teada kõigi tunnuste väärtusi ja andmestik jääb lünklikuks.

Puuduv väärtus peab olema tähistatud nii, nagu ei tähistata andmestikus midagi muud.

Näiteks parasiit A olemasolu mõõtev tunnus võib olla kodeeritud järgmiselt: “1” – parasiit esines; “0” – parasiiti polnud; “.” – informatsioon puudub.

Plaanides andmeid analüüsida
standardse statistikatarkvara (*SAS, R, Statistica, ...*) või mõne tabelarvutussüsteemi (*MS Excel, Open Office, ...*) abil, on mõistlik jätta puuduvale väärtusele vastav lahter tühjaks.

Statistiline andmestik

Märkusi ja soovitusi – ankeedivastused

✓ Andmetabeli igasse lahtrisse sisestatakse üks arv või sõna.

Talu	Tegevusala
1	karjakasvatus
2	karjakasvatus, viljakasvatus
3	viljakasvatus
4	turism
5	viljakasvatus, turism

Talu	Tegevusala		
	karjakasvatus	viljakasvatus	turism
1	1	0	0
2	1	1	0
3	0	1	0
4	0	0	1
5	0	1	1

Statistiline andmestik

Märkusi ja soovitusi

Nimi	Regnr	Lakt.	1.seemen- duse aeg	Seemen- duste arv	Aeg1	Glükoos1 (mg/dl)	Aeg2	Glükoos2 (mg/dl)	Aeg3	Glükoos3 (mg/dl)	Aeg4	Glükoos4 (mg/dl)
ALBI	5030	7	64	6	-12	35,1	10	28,2	37	23,7	64	30,4
SEEVIK	5383	5	74	5	-12	34	10	19,7	37	24,7	.	.
RIIBU	5537	4	89	1	-14	46,3	13	23,3	26	24,9	76	29,7

✓ Kui vähegi võimalik, tuleks mõõtmisi sooritada kõigil objektidel ühesuguste, regulaarsete ajavahemike järel.

(siis pole ka mõõtmise aega näitavaid veerge vaja)

Ajas korduvad mõõtmised

Nimi	Regnr	Laktat- sioon	Periood	Esimese see- menduse aeg	Seemen- duste arv	Mõõtmis- aeg	Glükoos (mg/dl)
ALBI	5030	7	1	64	6	-12	35,1
ALBI	5030	7	2	64	6	10	28,2
ALBI	5030	7	3	64	6	37	23,7
ALBI	5030	7	4	64	6	64	30,4
SEEVIK	5383	5	1	74	5	-12	34
SEEVIK	5383	5	2	74	5	10	19,7
SEEVIK	5383	5	3	74	5	37	24,7
RIIBU	5537	4	1	89	1	-14	46,3
RIIBU	5537	4	2	89	1	13	23,3
RIIBU	5537	4	3	89	1	26	24,9
RIIBU	5537	4	4	89	1	76	29,7

Populatsioon *versus* valim

Üldkogum (populatsioon) on reaalselt olemasolev või ka abstraheeritud objektihulk, mille/kelle kohta soovitakse uurimistöö tulemusena sisulisi järeldusi teha

Populatsiooni defineerides piiritletakse ära uuritav objekt ajas, ruumis, katsetingimuste kaudu, ...

Näiteks:

- Eesti talud 2007. aastal,
- põllu nr 12154 saagikus (nii minevikus, praegu kui ka tulevikus),
- kõik Eestimaa põllud, millel kasvatatakse talirukist,
- Eesti põhjaranniku jõgedes kudevad lõhed,
- Eesti maatõugu veised,
- Eesti sigade pekipaksuse muutus ajavahemikul 1995-2005,
- kõik antud mündiga teha võidavad kulli/kirja viskamised,
- ...

Populatsioon *versus* valim

Valim [*sample*] on teatava eeskirja järgi moodustatud hulk üldkogumisse kuuluvatest objektidest e uurimiseks valitud üldkogumi osa.

Populatsioon	Valim
Eesti vetes kudevad lõhed	Kontrollpüükidel püütud 60 lõhet
Eestis jõudluskontrolli all olevad 1. laktatsiooni EHF-lehmad	Jõudluskontrollikeskuse andmebaasist välja valitud 12000 1. laktatsiooni EHF-lehma
Kolm erineva säilitusainega jogurtipartiid	10 proovi igast jogurtipartiist

Statistika olemus:

- võtame teatud reeglite järgi osa üldkogumist (valimi),
- analüüsime seda ja
- teeme järeldusi kogu üldkogumi kohta!

Populatsioon *versus* valim

Valimi põhjal tehtud järeldused on õiged,

- kui valim on **esindav** e representatiivne, st et uuritava tunnuse väärtuste proportsionaalne jaotus valimis on enam-vähem samasugune kui populatsioonis ning
- kui otsuste tegemisel on järgitud matemaatilise statistika reegleid.

Andmete kogumisel tuleb

- vältida teadlikult üksnes soovitud tendentsi peegeldavate vaatluste registreerimist;
- püüda tagada kõigi uuritavate objektide “võrdne kohtlemine” uuringus mittehuvipakkuvate näitajate osas; kui viimane pole võimalik, tuleks need nn segavad faktorid samuti registreerida võimaldamaks hilisemal analüüsil nende (potentsiaalse) mõju arvesse võtmist.

Kui valim ja populatsioon kattuvad, on tegu **kõikse uuringuga**.

NB! Oma loomult välistab kõikne uuring igasugused teaduslikel alustel tehtavad prognoosid!